

Література:

1. Кирюшко М. Ісламська освіта і преса – свідчення релігійної свободи для мусульман в Україні // Релігійна свобода. 2001. № 5. С. 79–82.
2. Якубович М. Мусульманська преса й книговидання в Україні: критичний огляд // РІСУ. 17 жовтня 2011. URL: https://risu.ua/musulmanska-presya-y-knigoviddannya-v-ukrajini-kritichniy-oglyad_n51476
3. Шестопалець Д. Репрезентація ісламу в публікаціях газети “Араїд” // Українське релігієзнавство. 2013. № 67. С. 92–105.

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-346-3-64>

Зуб (Руденко) Н. М.

ORCID: 0000-0003-4789-9466

кандидат історичних наук,

молодший науковий співробітник відділу Євразійського степу

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ТЮРКСЬКІ НАРОДИ В КИЄВІ: ОСВІЧЕНІСТЬ ТА ОСВІТА У 20–30-ТІ РР. ХХ СТ. (ЗА АРХІВНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)

Ключові слова: тюркські народи, Київ, національність, освіта, письменність, школа, архів.

Київ здавна відомий як культурний та освітній центр. Однак це не надто впливало на освіченість його мешканців, простого люду. Втім, на початок 20-х рр. ХХ ст., коли повсюди залунали гасла “Теть неписьменність!”, національні меншини Києва активно включилися в цей загальний рух.

Питання історії організації та розвитку освіти національних меншин України завжди цікавило дослідників. Однак про нечисленні меншини Києва існує не так багато досліджень. Найбільше долучилися до вивчення історії освіти та культури національних меншин, зокрема й східних народів, історики Г. Савченко та Л. Чорна [9, 11]. Вони зазначають, що “характерною рисою національних меншин, які сповідували мусульманство, був високий рівень неграмотності” [9, с. 124]. Звичайно, що справа не в релігії, а в доступі та можливостях здобути освіту. Аналіз

матеріалів облікових записів РАЦСів свідчить (у таких документах була графа “підпис”, де зазвичай писали повністю прізвище, а то й ім’я, тож у певній частці документів наявні помітки типу “за неграмотного розписався...”), що справді значна частина представників тюркської спільноти міста були неписьменними. Насамперед це представники старшого покоління. Крім того, значна частина осіб розписувалися рідною мовою, відповідно використовуючи арабицю, що було цілком допустимим. А ось чи всі з тих, хто вмів писати власне ім’я, були справді освіченими людьми – залишається відкритим питанням.

Період другої пол. 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. – це розгортання процесу “коренізації” та водночас втілення низки освітніх реформ, що стосувалися безпосередньо тюркських народів, зокрема реформи алфавіту. Звичайно, що головною рушійною силою в цих загальнодержавних процесях (як і потім різкої “зміни курсу”) були постанови уряду. Проте часто за цифрами статистики та бюрократичної звітності стоять зовсім інші соціальні процеси та постаті, у житті яких відбувалися ці події. За матеріалами архівних джерел різного виду та характеру зроблено спробу віднайти факти з минулого про рівень освіти та освітні процеси в середовищі тюркських народів м. Києва, а також проаналізувати успіхи та здобутки, недоліки та причини невдач.

За даними всесоюзного перепису населення 1926 р., у Києві загальна чисельність населення становила 513 637 (248 612/265 025) осіб [2, с. 28]. У ці цифри статистики входили й східні народи, зокрема тюркські – 11 націй та етносів (башкири, казахи, караїми, киргизи, татари, тюрки, тюрки османські, тюркмени, узбеки, чуваші, якути). Всього – 1549 (1004/545) осіб [2, с. 27–28].

Перепис 1926 р. також свідчить, що в середовищі тюркських народів, наприклад, серед найбільших категорій представників – татари: чоловіки, яких налічувалася 501 особа, письменними були 327 (зокрема 247 – рідною мовою), жінки – 232 особи, з-поміж них володіли грамотою 89 (зокрема рідною мовою – 53); тюрки: з 22 осіб письменними були 16 (13), жінки – 1 особа, освічена; тюрки османські: 20 чоловіків, а письменні 16 (13), серед 8 жінок письменних лише 2 (1) [2, с. 27–28].

Виявом опіки (а водночас і системою контролю) над східними народами в Україні, що мешкали переважно у великих містах, стала поява Будинків народів Сходу (БНС), що відкрилися в Харкові, Києві та Одесі. Київський БНС (Київське товариство трудящих народностей Сходу) розпочав свою діяльність у квітні 1925 р. Спочатку його головою був асирієць О. П. Біт-Шумун (1884–1938); до того як очолити БНС, на початку 20-х рр., він був уповноваженим представником в Україні від “Ассирійської Народної Делегації” [8, с. 132]. Потім БНС очолив грузин Окропирідзе [10, с. 109] / Окроберідзе, лікар за освітою [11, с. 126].

В одному зі звітів за 1927 р. голова БНС вказував, що “БНС поступово налагоджує свою культурно-просвітницьку роботу і поступово прогресує її, охоплюючи все нові і нові прошарки суспільства. Міжнаціональний антагонізм, що спостерігався в минулому, поступово відживає. Маса загалом усвідомила необхідність підняття свого культурного рівня...” [7, арк. 36].

Саме тут і розпочали свою діяльність секції, що об’єднали тюркську спільноту Києва. Спочатку секція була одна та іменувалась досить загально – “татарська”, а потім, крім “татарської”, з’явилася ще й “турко-персидська” [10, с. 110]. Першу очолював С. М. Бекмаєв, заст. голови – Н. З. Ахмеджанов, секретар – Я. Сатфков. Головою другої був М. Д. Мер-Тадієв, секретар – А. Б. Гашімов, скарбник – М. Реджебей-огли [10, с. 110].

Оскільки в довідниках того часу занадто багато помилок щодо особистих даних, іноді досить складно ідентифікувати ту чи іншу особу. Наприклад, заступник голови татарської секції – Микола Захарович Ахмеджанов, основна робота якого була пов’язана, очевидно, з армією та залізницею [3, оп. 1, спр. 621, арк. 297]. Прізвище секретаря вказане з помилками, найімовірніше, це Ярулла Ситдиков, який проживав на вул. Мирній, № 8 [3, оп. 1, спр. 69, арк. 79].

Головою турко-персидської секції був обраний Мір-Тадієв Мір-Джалал. Він мав університетську освіту. Його старший брат ще на початку 20-х рр. очолював консульство Персії, що тоді діяло в Києві. Скарбник секції – Роджибей-огли / Раджебей-огли Махмуд Максutowич, громадянин УСРР, турок, мешкав на вул. Крейсберга (сучасна – Ісаакяна). Останнє його місце роботи в 1934 р. вказане як “агент розшуку Облміліції” [3, оп. 2, спр. 28, арк. 269].

Для того щоб підвищити рівень освіти трудящих, передовсім жінок, татарська секція мала на початок 1931 р. “гурток з ліквідації неписьменності рідною мовою татарською, що налічував у своєму складі 36 осіб, з них 22 особи – жінки, відвідує гурток 27 осіб” [5, арк. 1]. На той час уже тривав процес переходу тюркських мов на латинську абетку – яналіф (новий алфавіт). Втім, бібліотека не мала книг із таким шрифтом. (До речі, варто зауважити, що серед актових записів цього періоду немає підписів громадян латинкою). “Просвітницьку” місію ніс також осередок “безбожників”, який нараховував 27 учасників; молитовний будинок на той час уже був закритий і фактично ліквідований.

Турко-персидська секція також проводила роботи для підвищення рівня освіти своїх членів. Утім, не завжди успішно, оскільки не всі члени секції активно виконували покладені на них доручення. Наприклад, під час перевірки було виявлено, що тов. Бабієв не проводив заняття лікнепу з “латинської мови”. А тому дістав повторне завдання, причому декілька разів. Оскільки відвідуваність цих занять була вкрай низькою, то

постановили, що якщо ситуація не зміниться, то тих, хто часто пропускав заняття, треба покарати – виключити з членів БНС. Утім, такі попередження були регулярними [6, арк. 2, 4 зв., 19, 20]. А основним поясненням пропусків завжди була причина територіальної віддаленості БНС від місця проживання.

Довідник на 1923 р. вказує, що за адресою вул. Мирна, 5 діяла татарська трудова школа № 29 [8, с. 237; 1, с. 82]. Як відомо, попередньою “установою”, що там розміщувалася, був т. зв. магометанський молитовний будинок. Згодом, коли почала функціонувати трудова школа № 12 (вул. Воровського, 8а – тоді так називався Хрещатик), т. зв. “народів Сходу”, то школа під № 29 взагалі зникла з переліку освітніх закладів Києва.

Груповодом татарської групи працювала А. Сейфуліна, канцелярію школи очолював уже згаданий Я. Ситдигов [10, с. 157]. Вже в 1934 р. роботу школи детально ревізував міський відділ народної освіти та ухвалив рішення про її ліквідацію, мотивуючи його різними причинами: від малокомплектності класів та нестачі кваліфікованих педагогічних кадрів до віддаленості від домівок учнів. Тож було проведено певну реорганізацію. І татарські класи (молодші) були переведені до школи № 9 на вул. Революції, 3, а учні старших класів влаштовані до різних шкіл з російською мовою навчання [4, арк. 3–5].

Серед дошкільних закладів освіти міста діяв і татарський дитсадок, керівником якого був тов. Ішніязов. (Людей з таким прізвищем у середовищі тюркської спільноти було декілька, тому невідомо, хто саме з них опікувався цим закладом). Щоправда, мав він низку проблем, які громадськість намагалася вирішити спільними зусиллями. Зокрема, після одного зі звітів Ішніязова перед громадою йому як керівнику дитсадка були поставлені завдання “не допускати дітей носити воду та посилати їх на ринок за продуктами для завідувача”, а також щоб вихователі краще дивилися за дітьми [5, арк. 4–5]. Тобто проблема браку педагогічних кадрів мала негативний вплив на процес освіти та виховання у всіх її ланках.

Отже, рівень освіченості серед представників тюркського етносу був значно вищим у чоловіків, що було обумовлено суспільними національними традиціями. Та з часом ці тенденції нівелювалися у великому місті за нового ладу.

Також варто зазначити все ж позитивну роль БНС як консолідувального закладу, що певний час був не просто місцем зборів, а справді громадською організацією для народів Сходу та допомагав їм вирішувати багато нагальних життєвих потреб, хоча й не завжди з високим результатом. На заваді цьому здебільшого ставала недостатність фінансового та матеріального забезпечення установи. Процес коренізації

допомагав тюркським народам зберігати свою самобутність через культуру та мову, а його згорання та нові цілі державного курсу віддаляли народи від рідних джерел. Так само і шкільна освіта рідною мовою для тюркської спільноти міста залишилася лише короткою згадкою про цей історичний період.

Література:

1. Весь Киев : Справочная книга на 1926 год. Киев: Изд-во Киев. окркома КП(б)У, 1926. 376, LXX, [2] с.
2. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том XII. Москва : Издание ЦСУ Союза СССР, 1928. 472 с.
3. Державний архів м. Києва. Ф. Р-1654, оп. 1, 2, 3.
4. ДАК. Ф. Р-4, оп. 1, спр. 576.
5. ДАК. Ф. Р-315, оп. 1, спр. 1.
6. ДАК. Ф. Р-315, оп. 1, спр. 2.
7. Державний архів Київської області. Ф. 112, оп. 1, спр. 3718.
8. План-справочник города Киева 1923 г. К., 1923.
9. Савченко В., Чорна Л. Створення та діяльність Будинку народів Сходу в місті Києві (1920–1930-ті рр.) // Етнічна історія народів Європи. 2009. Вип. 29. С. 122–129.
10. Уся Київщина: довідна книга на 1928 рік. Київ : Пролетарська правда, 1928. 605 с.
11. Чорна Л. М. Культурне життя національних меншин Києва (1920-ті – перша половина 1930-х рр.). Інтелігенція і влада. 2009. Вип. 15. С. 196–207.